Türkiye'de Din Politikaları ve Din-Siyaset İlişkisi

Cumhuriyet Döneminde Din Politikaları ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)

Sinan Ateş

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1315
KÜLTÜR SERİSİ: 764

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-696-3

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2018
2. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Çalık

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Yeditepe Ofset

Baskı: Dörtel Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Zafer Mah. 147. Sk. 9-13A Esenyurt-İstanbul
Tel: 0212 565 1166
Sertifika Numarası: 40970

İstanbul- 2019

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

SİNAN ATEŞ; 1984 tarihinde Bursa'da dünyaya geldi. İlköğrenimi Bursa'da tamamladı. Liseyi Ahmet Hamdi Gökbayrak Anadolu Öğretmen Lisesi'nde okudu. Üniversite eğitimi için Ankara Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi'ni tercih etti. 2002 yılında girdiği Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünü 2006 yılında bitirdi. 2007 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünde yüksek lisansa başladı ve 2009 yılında "Sosyal Bilgilerde Sınıf İçinde Tarih Diyagramlarının Kullanım Türlerinin Öğrenci Başarısına Etkisi" isimli tezi ile yüksek lisansını tamamladı. 2018 yılında Hacettepe Üniversitesi Türkiye Cumhuriyet Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde doktora eğitimini "Cumhuriyet Dönemi Din Politikası ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)" teziyle tamamladı.

Üniversite öğrenimine başladığı günden beri çeşitli internet siteleri, gazete ve dergilerde yazıları yayımlandı. Ayrıca birçok akademik makale ve bildiri yayımladı. Yazar, evli ve Bengisu ile Banuçiçek adında iki kız çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Takdim 13
Önsöz 15
Giriş 17

Birinci Bölüm
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Din ve Siyaset İlişkisi (1946'ya Kadar)

Cumhuriyet'in İlk Yılları ve Türkiye'de Laikleşme Yönünde Atılan Adımlar 33
Osmanlı Devleti Son Döneminde "Din-Siyaset" İlişkisi 33
Dünya Savaşı'ndan Sonra Milliyetçilik Ruhu, Din ve Siyaset 64
Yeni Türk Devletinde Laiklik Tartışmaları 66
Laikleşme Yönünde Atılan Adımlar 74
Soğuk Savaş Dönemi ve Dünyada Din-Siyaset İlişkisi 89

İkinci Bölüm
Demokrat Parti'nin Muhalefet Yıllarında
Din Politikası ve Din Siyaset İlişkisi (1946-1950)

Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin Sosyo-Ekonomik Arka Planı 109
Demokrat Parti'nin Kuruluşu 121
Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İnönü Dönemi ve Din-Siyaset İlişkisi 131

Üçüncü Bölüm
1950-1960 Yılları Arasında
Türkiye'de Din ve Siyaset İlişkisi

Demokrat Parti'nin İktidarında Dini Politikalar 169
Arapça Ezan Yasağının Kaldırılması 189
Radyoda Kur'an Yayınları 202
1954 Seçimleri Sonrasında Demokrat Parti ve Din Politikaları 204
Din Eğitimi Alanında Yapılan Çalışmalar 219
Demokrat Parti Döneminde Dini Kurumlar ve Hareketler 225
- İmam-Hatip okulları ve Kur'an Kursları 225
- İlahiyat Fakültesi ve Yüksek İslam Enstitüleri 228
- DP Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı 233
- DP Döneminde İslami Hareketler ve Cemaatleşme 240
- Diğer İslamcı Yayınlar 273
- İslamcı Yayıncılığa Alternatif Yaklaşım: Dinimizde Reform Kemalizm 275

Sonuç 277
Kaynakça 282

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BDC	:	Büyük Doğu Cemiyeti
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
CFR	:	Council on Foreign Relations (Dış İlişkiler Konseyi)
CIA	:	Central Intelligence Agency (Merkezî İstihbarat Teşkilatı)
CMP	:	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	:	Demokrat Parti
FRASCO	:	Sosyal ve Sivil Nizamda Dinî Hareket Kurumunun (Foundation for Religious Action in the Social and Civil Order)
HP	:	Hürriyet Partisi
İDP	:	İslam Demokrat Partisi
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MP	:	Millet Partisi
NATO	:	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	:	Türk Ceza Kanunu
TKP	:	Türkiye Köylü Partisi
TSEKP	:	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
USIA	:	United States Information Agency (Birleşik Devletler Enformasyon Dairesi)
YSK	:	Yüksek Seçim Kurulu

TAKDİM

DİN VE SİYASET aslında bütün devlet yönetimleri için hep var olagelmiş bir münasebeti ifade eder. Bir ülkede birlikte yaşayan toplumun tanımlanmasında din en önde gelen unsurlardan biridir. Bu sebeple siyaset toplumu yönetebilmek amacıyla bu unsuru dikkate almak durumundadır. Rönesans, reform ve aydınlanma sürecinde o güne kadar ki din-siyaset münasebetinin klasik seyrini değiştiren ve yeniden konumlandıran gelişmeler ortaya çıktı. Halk, din ve yönetim arasında cereyan eden münasebetlerin yapısı derin bir şekilde sarsıldı ve yeniden yerini bulabilmek amacıyla büyük bir çatışmanın içerisine girdi.

Bütün bu süreçler sonucunda ortaya çıkan ve insanı daha fazla dikkate alan demokratik yönetimlerin gelişmesi ile din ve siyaset münasebetinin daha fazla görünür hale geldiğinin altını çizmek gerekir. Modernleşme sürecinde konum kaybeden din unsurunun daha mütevazi bir halde de olsa modern yönetimler açısından dikkate alındığını, siyasetin buna göre şekillendiğini söylemek gerekir.

Türkiye'nin modernleşme tarihinin önemli bir yönü de din-siyaset münasebetlerinin yeniden düzenlenmesidir. Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçişin sancıları arasında din alanında yapılan düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin II. Dünya Savaşı'na kadar olan kısmının ortaya çıkardığı bir gerilimin izleri savaş sonrasına da damgasını vurdu. Demokrasinin gündeme gelmesi ile siyasetin din alanı ile ilgili politikalarında bir dönüm noktası oldu.

1946 yılında ortaya çıkan çok partili sürece geçilmeden önce siyasî iktidarlar, toplumun genel istek ve taleplerini dikkate almaktan ziyade bu taleplerin yönünü de değiştirdi. Çok partili hayatın devreye girmesi din-siyaset münasebetlerini travmatik bir yönde etkiledi ve değiştirdi. Çok partili ilk seçimlerin yapılması ve bu seçimin sonuçları siyaset kurumunun din siyasetini değiştirmesine

yol açtı. Çünkü bir sonraki seçimde mağlubiyete uğramamak için bu alanda geniş anlamda hürriyet bahşeden düzenlemeler öngörüldü ve hızlı bir şekilde uygulandı. Hem iktidarın hem de muhalefetin bu konuda aynı yönde hareket etme eğilimi din-siyaset münasebetlerinde yeni bir dönemin de başlangıcını oluşturdu. Böylece 19. yüzyıldan II. Dünya Savaşı sonrasına kadar ki zaman diliminde ortaya çıkan laiklik uygulama ve anlayışlarında bu dönemde artık yeni bir safhaya ulaştı ve bir dönüm noktasını oluşturdu. Laiklik anlayışı ve onun ortaya çıkardığı uygulamalar, din ve siyaset münasebetlerinin derin etkisi ile yeni bir şekil aldı.

Elinizdeki bu çalışma Osmanlı klasik dönemi din uygulamalarından Tanzimat dönemine oradan da Cumhuriyet döneminde din-siyaset münasebetlerine bir göz atarak asıl vurguyu 1946 yılından 1960 darbesine kadar geçen süreçte ortaya çıkan laiklik tartışmaları ile bunu ortaya çıkaran din-siyaset münasebetlerini devrinin kaynakları ile isabetli bir şekilde ele almakta ve konuyu aydınlatmaktadır. Böylece geçmişten günümüze bu konudaki değişme ve gelişmeler konusunda bir altyapı sağlanmaktadır. Eser günümüzde yeniden ortaya çıkan tartışmalara son verecek mahiyettedir.

Doç. Dr. Seyfi Yıldırım

ÖNSÖZ

Çok partİlİ döneme geçiş tartışmaları Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren 1946 yılına dek sürerken, din-siyaset tartışmaları çok daha eskilere dayanmaktadır. Tanzimat döneminde başlayan tartışmalar, günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Bilindiği üzere çok partili sürece geçilmeden önce siyasî iktidar, toplumun onayını dikkate almak zorunda değildi. Fakat 1946 yılı itibariyle çok partili hayata geçilmesi, toplumun onayını ve rızasını ön plana çıkartmıştır.

Demokrat Parti'nin (DP) 1946 yılındaki seçimlere girdiği sürece kadar ülkenin kurucusu konumundaki Cumhuriyet Halk Fırkası, rejimin kendini güçlendirmesi için otoriter bir yöntem uygulamıştır. Çok partili hayata geçilmesi aynı zamanda, söz konusu iktidar partisinin ideolojisinin ve oluşturmuş olduğu kurumların da adeta onaya sunulması anlamına gelmekteydi. Öte yandan 1950 yılı itibariyle DP'nin iktidara gelmesi ise aynı zamanda toplumun ve toplum rızasının ön plana çıkması açısından da oldukça anlamlıdır.

DP'nin kuruluşu ve bilhassa bu partinin iktidara gelişi, demokratikleşme açısından önemli bir gelişme olmanın yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti dönemi din-siyaset ilişkisi açısından da oldukça önemli bir dönemi teşkil etmektedir. 19. yüzyıl ile başlayan ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte devletin temel siyasetini oluşturan laiklik uygulamalarının seyri/şiddeti, bu dönemle birlikte yeni bir istikamete oturmuştur. Bu bağlamda 19. yüzyıl ile başlayıp erken Cumhuriyet döneminde oldukça farklı bir rotaya evrilen din-siyaset ilişkisinin izah edilmesi, çok partili hayata geçişle birlikte bazı din politikalarında nasıl değişiklik yapıldığının ortaya çıkarılması ihtiyacını da doğurmuştur.

Bu düşüncelerden yola çıkarak araştırmada, 1946-1960 döneminde Türkiye'de çok partili hayata geçiş politikaları ve bu süreçte din-siyaset ilişkisinin gelişimi doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. İlgili kişi, kurum ve olayları ele alan birincil kaynaklardaki yazılı ve görsel materyallerin içeriği çözümlenerek din ve siyaset arasındaki bağ yorumlanmıştır. Bu inceleme, 1946-1960 dönemine ait Meclis tutanakları, Meclis konuşmaları, kanunlar, parti kongrelerindeki tartışmalar, seçim mitingleri, gazete haberleri, biyografiler ve süreli mecmua yayımlarına

dayanmaktadır. Çalışma temel olarak siyaset ve din arasındaki ilişki ve etkileşimler kapsamında, tek partili ve çok partili dönem iktidarlarının politikalarına dayanarak hazırlanmıştır. Din-siyaset ilişkisinin boyutları, Cumhuriyet dönemi politikalarının dönemsel farklılaşmasına göre incelenmiştir.

İdarî dönüşüme bağlı değişimler üç bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde, Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketlerinin doğuşu olarak kabul edilen "Tanzimat" döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına din ile devlet arasındaki münasebet, küresel olaylarla ilişkilendirilerek incelenmiştir. Yeni bir Türk devletinin kurulması ve Dünya savaşlarının din ve laikleşme konusundaki politikalara olan yansımaları değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, çok partili hayata geçiş ve DP'nin kuruluşuyla dinin siyasî hayattaki konumunun dönüşümü tartışılmıştır. Üçüncü bölümde ise DP'nin muhalefetten iktidara gelişiyle birlikte demokratik düzene geçiş çabalarının din-siyaset ilişkisine olan etkileri incelenmiştir. Bu üç bölümde yapılan incelemeden, 1946-1960 arasındaki süreçte yaşanan zihnî dönüşümün ve siyasî olayların din-siyaset ilişkisinin yumuşamasında önemli rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte siyasî rekabet artmış ve bu rekabette avantaj elde edebilmek için Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren siyasî otoritenin kontrolü altında tutulan dine yönelik tutumda yumuşamaya gidilmiştir.

Bu çalışmanın yürütülmesinde çok değerli fikirleri ve yönlendirmeleri ile katkılarını esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM'a, saygıdeğer hocam Dr. Bahadır Bumin Özarslan'a, eğitim hayatım boyunca katkı ve desteklerini her zaman yanımda hissettiğim hocam Prof. Dr. Kırali MÜRTEZAOĞLU'na, doktora eğitimimde hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Mustafa YILMAZ'a, Prof. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU'na, Doç. Dr. Hasan OKTAY'a ve kıymetli büyüğüm İsmet BÜYÜKATAMAN'a, bütün çalışmalarım boyunca sabırla bana destek olan anneme, babama, sevgili eşime ve çocuklarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Sinan ATEŞ

GİRİŞ

KURTULUŞ SAVAŞI'nın ardından Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte 1946-1960 arası dönem, demokrasinin vücuda gelmesi olarak adlandırılabilir. Çünkü genel olarak Türkiye'deki demokratikleşme süreci 7 Ekim 1808 Sened-i İttifak'la başlatılmakla[1] birlikte, tam anlamıyla demokrasinin uygulanması ve seçimlerin demokratik bir ortamda gerçekleşmesi 1950 seçimlerine kadar gerçekleşmemiştir. Türk ve İslam coğrafyasında meydana gelen bu ilk demokratik seçim, tarihî açıdan önem arz etmektedir. Türkiye bu seçimle birlikte otoriter bir yapıdan demokratik bir yapıya geçiş yapmıştır denebilir. Osmanlı Devleti döneminden Türkiye Cumhuriyeti döneminin ilk yıllarına kadar demokrasi sürecindeki siyasî yaşam, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de "din" merkezli politikalarla şekillenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları ve İnönü dönemi, "din-siyaset" ilişkisi bağlamında radikal uygulamalara sebep olurken, bilhassa II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı toplumsal talepler, din politikalarında da değişiklileri beraberinde getirmiştir. Bu sebeplerden dolayı bu çalışmanın konusu *"Cumhuriyet Dönemi Din Politikası ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)"* olarak belirlenmiştir.

Bu çalışma, yukarıda da izah edildiği üzere, erken Cumhuriyet dönemi din politikalarının değişim gösterdiği 1946 ve 1960 yılları aralığını konu almıştır. Bundan ötürü çalışmanın hedefi, söz konusu tarihler arasında uygulanan din politikalarını inceleyip bu politikaların dönemin siyasetiyle ilgisini ortaya koymaktır. Çalışmada belirlenen zaman aralığı Demokrat Parti'nin (DP) kuruluşuyla başlamaktadır ve 1960 askerî darbesi sonrasında DP'nin kapanma sürecine kadar devam etmektedir. Çok partili hayata geçiş[2] süre-

---

[1] Rifat Önsoy, "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, Sayı: 4, Cilt: 1, s. 25.

[2] Çok partili siyasal yaşama geçtikten sonra kurulan ilk parti, 1945'te kurulan Millî Kalkınma Partisi'dir. İstanbul'da yaşayan zengin bir iş adamı tarafından kurul-

cinde ülke gündemini belirleyen iki parti olmuştur: Bunlardan biri tek parti döneminin de partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), diğeri ise DP'dir.

DP'nin kurulma süreci 7 Haziran 1945'te *"Dörtlü Takrir"*[3] olarak anılan önergenin CHP Meclis Grubuna verilmesiyle başlamıştır. 7 Ocak 1946 tarihinde "Dörtler"[4] den Refik Koraltan'ın İçişlerine Bakanlığına başvurusu sonucu DP resmen kurulmuştur. Her ne kadar kuruluş sürecinde majör bir aktör olmasa da DP tarihinin en önemli isimlerinden birisi olacak olan Adnan Menderes'in, DP'nin kuruluşu sebebiyle yapmış olduğu konuşma, DP'nin siyasî görüşünü ve dolayısıyla bu çalışmanın tasarımında önemli bir bölümün yönünü tayin etmektedir:[5]

> *"Bugün Demokrat Parti resmen kuruldu. Şimdi Türk siyasî hayatında yepyeni bir sahife açılıyor. Bu tarih gelecek kuşaklar için asla unutulmayacak bir kilometre taşı olacak. Artık tek parti şef sisteminin egemenliği yalnız devlet hayatımızın dar kalıpları arasından çıkmakla kalmayacak; aynı zamanda milletimiz yıllarca özlemini çektiği demokrasinin en ufuklarından özgürce nasibini alacak. Ülkemizin kalkınmaya, ekonomik açıdan gelişmeye ihtiyacı var. Demokrasi ve kalkınma hamleleri Demokrat Partinin iki temel felsefesi olacak. Kurucusu olduğum bu partinin, politik hayatımızda sonsuza kadar devam edeceğini ümit etmek istiyorum. Bizden sonra bu partinin başına geçecek yöneticilerin, 1946 ruhunu daima hafızalarda canlı ve uyanık tutmaları en büyük ümidimdir."*

Adnan Menderes'in yapmış olduğu açıklamadaki heyecanı son ana kadar devam etmiştir. Kritik durumlarda vermiş olduğu kararlar ve söylemiş olduğu sözler onun milli değerlere ilişkin düşünceleri-

---

muştur. Görüş olarak liberal muhafazakâr bir görüşe sahiptir. Hüseyin Şeyhanlıoğlu, Adnan Menderes ve Demokrat Parti, *Türk Tarihinde Adnan Menderes,* Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, Cilt:1, s. 268.

3 Bu önergeyi dört vekil verdiğinden dolayı bu isimle anılmıştır. Bu CHP'li dört vekil Celâl Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'dür. Daha sonra "Dörtler" şeklinde isimlendirildikleri de olmuştur. A.g.e., s. 268-269.

4 Bkz. 3.

5 Taşkın Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü: Belgesel Roman; Siyasete Karışan Kan,* Şule Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15.

ni ortaya koymaktadır. Kıbrıs meselesi konusunda Yunanistan ve Türkiye başbakanları Zürih'te uzlaşma metnini imzalamak üzere bir araya geldiklerinde Ada'da bulundurulacak Türk askerinin sayısı konusunda nihai karara varılamamıştır. Yunanistan tarafı Türkiye'nin 50 asker bulundurması konusunda ısrarcıyken, Türkiye 650 asker bulundurulması taraftarıydı. Yunan Başbakanı Karamanlis'in bu ısrarından vazgeçmemesi üzerine Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yu çağırır:[6]*"Git söyle arkadaşına*[7] *bavullarımızı açmadan derhâl döneriz Ankara'ya."* demiştir. Bu tavır üzerine, Karamanlis önerisini geri çekmek zorunda kalmış ve 650 asker mutabakat metninde yerini alarak taraflar tarafından imzalanmıştır.[8] Kıbrıs görüşmeleri esnasında 17 Şubat 1959 tarihinde Türkiye'den İngiltere'ye giden Türk Hava Yolları'na ait uçak İngiltere'ye 40 kilometre kala düşmüştür. Uçakta bulunan 16 kişi hayatını kaybetmiştir. O sırada İngiltere'de bulunan Mehmet Akif Demirer'in babası da Adnan Menderes ve Türk heyetiyle birlikte uçakta bulunmaktadır. Demirer o anları şu şekilde aktarmaktadır:[9]

> *"Benim o günler hakkında unutamayacağım sahne ne babamın ormandaki hâli ne de daha sonra Menderes ve babamın London Clinic'e geçtikten sonra o hastanedeki koşuşturmalar, MacMillan ve Karamanlis'in gelip hastane odasında antlaşmaları imzalamaları idi. Unutamayacağım sahne, 20 Şubat günü Menderes'i ziyarete gelen*

---

6 Bu görüşme hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Arif Demirer, *Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2009.

7 Mutabakat sağlamadan evvel konu, Birleşmiş Milletler tarafından ABD'de görüşülür. Bu görüşmeler çok gergin ve yorucu bir ortamda tarafların (Yunanistan ve Türkiye Cumhuriyeti) mücadelesi şeklinde geçmektedir. Görüşmelerde gerginlik en üst seviyededir ve savaş kaçınılmaz bir son olarak görülmektedir. Görüşmelere ara verildiğinde Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu koridora çıkar, bu esnada Yunanistan Dış işleri Bakanı Averof'u üzgün ve yorgun bir biçimde koltukta oturduğunun görür. F. R. Zorlu gayet dostane bir şekilde Averof'un yanına gider ve konuyu kendi aralarında halletmelerinin daha iyi olacağını ifade eder. Çözüm olarak da bağımsız bir Kıbrıs Devleti olması gerektiğini ifade ederek Averof'u ikna eder. Bu yüzden Menderes, Averof'u Zorlu'nun arkadaşı olarak nitelendirmiştir.

8 İhsan Tayhani, Kıbrıslı Türklerin Varoluş Mücadelesinde Adnan Menderes'in Yeri, *Türk Tarihinde Adnan Menderes*, Cilt: 1, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012, s. 335.

9 *A.g.e.*, s. 222.

Birinci Bölüm

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Din ve Siyaset İlişkisi (1946'ya Kadar)

Cumhuriyet'in İlk Yılları ve Türkiye'de Laikleşme Yönünde Atılan Adımlar

Din ve siyaset ilişkisi üzerine yapılan tartışmalar Cumhuriyet devrine, Osmanlı Devleti'nden miras olarak kalmıştır. Din ile siyaset arasındaki etkileşim ve sözde karşılıklı güç savaşı, Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketlerinin doğuşu olarak kabul edilen *"Tanzimat"* dönemiyle başlamıştır. Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Osmanlı padişahının yalnızca en yüksek siyasî kurum ve Osmanlıların metbuu olmasının ötesinde peygamber halefi rolünü üstlenmesi ve en yüksek dinî ve ruhani kişilik hâline gelmesi ile Tanzimat Devri'ne kadar dine bağlı devlet anlayışı varlığını sürdürmüştür. Ancak din ile devlet arasındaki münasebet her zaman aynı kuvvette ilerlememiş, yenileşme hareketleriyle beraber gittikçe azalan bir ünsiyet gözlemlenmiştir.

Osmanlı Devleti Son Döneminde "Din-Siyaset" İlişkisi

Osmanlı Devleti, kurulduğu zamandan itibaren hiçbir döneminde tamamen "İslam devleti" olarak addedilmemiştir. Zira tarih boyunca şeriatın bütün hukuku içine aldığı, idari ve hukukî yapı içinde sınırsız bir şekilde kabul edildiği tam anlamıyla bir İslam devletinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak özellikle Halifelik makamının Osmanlı Devleti'ne geçmesinden itibaren İslamlığın hukukî yapıdaki etkisi daha da belirginleşti. İslamiyet, literatürde *"yasa dinî"* olarak geçmekte ve *"Müslümanlara hayatın*

bütün sorularının karşılıklarını Peygamberin aracılığıyla Allah'tan almalarını ve her yaptıklarında en kesin kurallara tam tamına uymalarını emreder… Onlar bunu Allah'ın kulları, aile üyeleri, teokratik devletin uyrukları olarak yapmak zorundadırlar". Osmanlıcada "şer'i şerif" ya da "şeriat" olarak geçen İslamiyet anlayışına göre "İslam dinini kabul etmiş olanların tüm dinsel, politik, sosyal, ailevî ve kişisel hayatlarını istisnasız ve sınırsız olarak" dinî temayüllere göre düzenlemesi icap etmekte ve başka dinlere mensup kişilerin yaşam biçimleri İslamlığa karşı gelmediği sürece hoşgörü ile karşılanmaktadır.[1]

Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemi çok kültürlü ve çok dinli toplumsal yapının getirileri göz önünde bulundurularak dengede tutulmaya çalışıldı. Hukuk sistemi sadece şer'î kurallara göre düzenlenmeyip üç ana esasa dayandırıldı. Bunlar sırasıyla, "İslam hukuku (şeriat)", "örfi hukuk" ve "ele geçirilen yerlerin mahalli hukukudur". Bu hukuk sistemi dinî hukuk anlamına gelen şer-i şerif ile âdet ve gelenekleri kapsayan "kanun-i münif" denilen iki hukuk kodunu ortaya çıkarmış olmasına karşılık idari düzende İslam dinini kabul etmiş bir devlet olarak toplum düzeninin sağlanmasında şeriat hukuku temel alındı. Şeriat hukukunun kural ve kaidelerinin belirlenmesinde faydalanılan kaynaklar ise Kur'an, hadis, icma (içtihat) ve kıyastır. Diğer yandan, kamu hukuku gibi alanlarda örfi hukuk daha ön planda oldu. Böylelikle devlet hayatı temel kurumların düzeni, devletle ve birbirleriyle olan ilişkileri, toprak düzeni gibi konular daha çok örfi kanunlar, gelenekler ve süregelen teamüllerle düzenlendi.[2] İmparatorluk özellikleri gereği toplumsal yapıya hükmeden ırk, din ve kültür çeşitliliği Osmanlı Devleti'ni zamana ve şartlara göre hukuk yapma zorunluluğuna itti.[3] Üç kıtaya ve çok fazla topluma yayılan İmparatorluk, sınırları fethettiği her bölgede kendi hukuk kurallarını uygulamaktan ziyade fethedilen bölgede mevcut olan kanun ve nizamları koruma yoluna gitti. Yalnızca şerî ve örfi hukukla uyuşmayan düzenlemeleri kaldırdı. Hukukun düzenlenmesi yetkisi padişaha ait olup şeriat, padişaha askerî, idari

---

1 Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972, s. 11.

2 İlber Ortaylı, *Türk İdare Tarihi*, TODAİE Yayınları, Ankara 1979, s. 138.

3 Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci 1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 39

ve mali konularda kanun koyma yetkisi tanıdı. Padişah bu yetkisini özel hukuk alanında kullanamamaktaydı. Özel hukukun kapmasına giren tüm düzenlemeler, İslam hukuku çerçevesinde gerçekleşti.[4]

"Din-devlet" veya "din-siyaset" arasındaki ilişkinin samimiyetini kaybettiği söylemindeki kasıt, Gülhane Hattı Hümayunu ile hukukî olarak resmen yenilenme sürecine giren Osmanlı Devleti'nin dinî vasfı yavaş yavaş yerini yarı dinî ya da kısmi laik devlet düzenine bırakmasıdır. Her ne kadar Tanzimat Devri'nde de İslam dini, ilkesel olarak devlet dinî statüsünü korumuş olsa da yenilik hareketleri etrafında yapılan bazı düzenlemeler eski dinî sisteminin etkisini belli oranda kırdı. Bu kırılmanın belli başlı sebepleri arasında, yeni yapılan kanun ve düzenlemelerde *"İttihad-ı Anasır"* düşüncesi gereği din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün tebaanın hukukî eşitliğinin sağlanması, gayrimüslimlere devlet katında görev alma imkânının sağlanması, nizami mahkemeler ve modern eğitim kurumlarının hizmete geçirilmesi sayılabilir.[5]

Tanzimat Dönemi, "Daire-i Adliye" düşüncesinin yansımalarını taşımakla birlikte, meşruiyet sorunlarına çözüm üretmeye çalıştığı için adalet kavramını yeniden kurgulamaya çalışmıştır. Adalet döngüsünün yeni amacı *"Osmanlı vatandaşlığı"* altında toplumu yeniden düzenleyerek bir *"şemsiye kimlik"* oluşturmak ve *"kanun önünde tüm uyrukların eşitliği"* prensibini uygulamaya sokmaktı. Bu amaç doğrultusunda, devletin entelektüelleri arasında dinî ve etnik statünün ötesinde bir kimlik yaratmaya çalışan Osmanlıcılık düşüncesi cereyan etmiştir. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı kitabında Tanzimat sürecinin kanunlaştırma ve eğitim çalışmaları bakımından çağdaşlaşma ve Batılılaşma yönünde yeni bir kapı açtığını belirtmektedir.[6]

Ancak, dinî mevkiinin devlet ve temsiliyet katında arka plana itilmesi, şeriat ve kanunu birleştiren bir sisteme sahip Osmanlı Devleti'nin bir bakıma *"din-ü-devlet" "din-siyaset"* ve *"din-medeniyet"* konularında geri dönüşü olmayan bir yola girmesine neden olmuştur. Bu çıkmazı *"Üç Tarz-ı Siyaset"* yazısıyla en iyi özetleyenlerden biri olan Yusuf Akçura, etkileri çok partili döneme kadar uzayan din

---

4 Bozkurt, *A.g.e.*, s. 40.

5 Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1991, s. 197.

6 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 221.

ve siyaset sorunsalının toplum arasındaki ilk yansımalarını yazısında özetlemektedir. Akçura'ya göre, şer'i yönetimden çağdaş siyasal sistemin özelliklerini temsil eden bir yönetim anlayışına geçilmesini Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanların ve özellikle Türklerin istemediğini dile getirmiştir. Şeriat ile Müslümanların 600 yıl boyunca elde ettikleri üstünlüğün şer'i usullerden vazgeçilmesiyle kaybolacağı endişesi, daha düşük statüye sahip olan halk ve gayrimüslim nüfusla eşit duruma gelme tereddüdü olduğunu yazmaktadır. Müslüman ve gayrimüslim topluluklar arasında hukukî denkliğin sağlanmasını dinin kabul etmediğini söyleyen Akçura, gayrimüslimlerin ikinci basamakta kalması taraftarı olunduğunu belirtmektedir. Diğer yandan böyle bir eşitliği gayrimüslimlerin de Müslüman Türklerin şaşalı geçmişlerini ve yönetimlerini bitirmesinden dolayı istemediğinden bahsetmektedir.[7]

Kısaca, yasal eşitlik ve imkân eşitliği gayesiyle başlatılan Tanzimat süreci, başta Müslüman Türkler olmak üzere toplumun her kesiminden grupların tepkisini çekerek eleştirilmiştir. Tepkilerin merkezinde ise genellikle din olgusu ve dinî farklılıklar yer almıştır. Ülkenin çeşitli bölgelerinde buna tepki olarak ayaklanmalar ortaya çıktı. Osmanlı yönetim geleneğinin önemli bir unsuru olan şer'i hükümlerin tehdit altına girdiği algısı ve gayrimüslimlerin milletlerarası politikanın da desteği ile millî-siyasî bir ayaklanma çabası içine girmesi, bundan sonra Türk politika hayatında modernleşme ve devletleşme hususlarına bağlı olarak din ve siyasetin çalkantılı ilişkisinin temellerini atmıştır. Tanzimat'ın ilânıyla birlikte yaşanan başlıca ayaklanmalar Niş İsyanı, Vidin İsyanı, Bosna ve Bulgar İsyanları, Girit İsyanı olarak sıralanabilir. Bu isyan hareketleri son olarak 1909 yılında 31 Mart ayaklanması ile devam etmiştir.[8] Devletin geleneksel politikasını teşkil eden, din temeline dayanan millet sisteminin sarsılması sadece Müslümanlar için değil gayrimüslimler için de yeni ve köklü birtakım değişikliklerin yapılmasını zorunlu hâle getirdi. Bu süre zarfında, Osmanlı aydınları arasında din-siyaset ilişkisi ve dinin devlet politikaları üzerindeki etkisi

---

7 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, s. 28.

8 Roderic H. Davison, *The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period*, IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayrı basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 1142-1151.

sıklıkla tartışıldı. Tüm bu tartışmalar dönemin düşün hayatına yön veren siyasî ideolojilerin de başlıca konuları arasında doğrudan veya dolaylı olarak yer almıştı. Tanzimat rejimine karşı toplumda, özellikle entelektüel camiada, artan hoşnutsuzluklar Tanzimat'ın yarattığı sorunlara kalıcı ve birleştirici çözümler bulmak yerine karşıt düşünce olarak gittikçe kutuplaşan ideolojilerin doğmasına neden oldu. İlk başlarda birbirine aykırı görünmeyen "şeriatçılık" ve "anayasacılık" fikirleri, Tanzimat girişimlerinin ilk yansımaları olarak meydana çıktı.[9] Kutuplaşma arttıkça din, siyasetin merkezine biraz daha yakınlaştı ve dine dair tartışmalar, çağdaşlaşma eğilimlerinin temel belirleyicisi hâline geldi.

Din olgusunun siyasî meselelere bir hayli dahline sebebiyet verilmesi, Osmanlı aydınlarının eleştiri oklarının hedefi olmuştu. Özellikle Genç Osmanlılarla beraber yükselen *"vatan"* ve *"vatanseverlik"* gibi kavramlar, Tanzimat döneminin ilk nesil aydınlarının ortaya koyduğu politikaların şiddetle eleştirilmesine neden olmuştu. İkinci nesil Tanzimat entelektüelleri olarak bilinen Genç Osmanlılar (Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Agâh Efendi vb.) ilk modern muhalif grubu oluşturdular. Osmanlıcılık ve Osmanlı Anayasacılığını savunan Genç Osmanlılar, daha önceki Tanzimat paşalarının reform, modernleşme ve çağdaşlaşma gibi kavramları yanlış yorumladıklarını ve bu nedenle daha ciddi sorunlara sebebiyet veren uygulamalar içine girdiklerini eserlerinde ortaya koydular.

Genç Osmanlılar, reform sürecini Batı'nın her türlü faaliyetlerinin taklidi olarak yorumlanmasından ziyade *"geleneğe dayanan"* bir hareket olarak görmekteydiler. Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında bilimsel ve teknik açıdan geri kalmışlığını temel almanın ötesinde Müslümanlar adına ve Müslüman halk açısından eserlerini kaleme alarak devletin kendine has geleneklerinin üzerine bir kez daha vurgu yapmışlardı. Bu nedenle yazılarında sık sık dinî terminolojiye yer vererek İslamiyet'in Hıristiyanlık karşısında düştüğü zor durumu eleştirmişlerdir.

Genç Osmanlılar arasında bu konuyu açıkça dile getiren aydınlardan birisi Namık Kemal oldu. O, *"Şark Meselesi"* adlı makalesinde daha önceki dönemlerde atılan yanlış adımların Osmanlı Devleti'ni

[9] Berkes, *A.g.e.,* s. 247.

nasıl Batı'nın açık hedefi hâline getirdiğini dile getirmiştir. Bu hususta, Namık Kemal'in ele aldığı en önemli konulardan bir tanesi reform hareketleriyle Batılı devletlerin, bilhassa Osmanlı bünyesinde yaşayan gayrimüslim uyruklar hakkında talepte bulundukları ıslahat projelerinin Şark meselesinin temel taşlarından birini oluşturduğudur. Namık Kemal ıslahat projeleri yoluyla hedeflenenin Osmanlı Devleti'nin asrın şartlarını yakalayarak siyasî, ekonomik ve sosyal anlamda daha gelişmiş bir devlet olmasını sağlamaktan ziyade devletin iç işlerine müdahalenin kolaylaştırılması olduğunu ileri sürdü. Namık Kemâl, Tanzimat Fermanı'nın ilânını Batı'nın Osmanlı'dan beklediği taleplerin gerçekleştirilmesinde ilk adım olarak değerlendirdi. Mustafa Reşid Paşa'nın fermanı ülkenin dertlerine deva olması maksadıyla ilân ettiğini ancak içeriğinin Batı devletlerinin yönergelerine göre düzenlendiğini belirterek bu durumu, Osmanlı'nın o dönemki problemlerine çare olmasından ziyade Batı'nın yüzyıllardır uğraştığı meselelerin kısa bir sürede çözüme kavuşturacağına inanılan planlı bir reçete şeklinde gördü.[10]

Jön Türklerin hepsini kapsayan genel bir ideolojiden bahsetmek çok zordur. Ancak bir anlamda Jön Türklüğün ve Jön Türklerin ortak noktası, II. Abdülhamid rejiminden duyulan hoşnutsuzluk ve bu rejimi devirerek yerine meşrutî bir rejim tesis etme arzusudur. Kurucu kadrolar itibariyle Jön Türklüğün dünya görüşü pozitivizm ve biyolojik materyalizmden kuvvetli bir biçimde etkilenmiş ve cemiyetin bazı önde gelen liderleri, bilhassa 1905 öncesinde siyasî bir amaçtan ziyade toplumsal gelişmenin önünü tıkadığını düşündükleri dinin yerine bilimi hâkim kılma gibi felsefî mefkûrelerin peşinde koşmuşlardı.[11]

Namık Kemâl'in yorumlamasına ithafen her ne kadar Tanzimat Fermanı devletin su yüzüne çıkan dertlerin çözümüne yönelik bir girişimi olarak görülse de nihayetinde Ferman, Osmanlı Devleti'ni Batılı devletlerin kefaleti altına soktu. Tanzimat çerçevesinde yürürlüğe konması planlanan uygulamalar aslında Batılı devletlerin rahatlıkla Osmanlı'nın iç işlerine karışmaları için bahane yarattı. Namık Kemal'in değerlendirmesinde öne çıkan bir diğer önemli husus ise

---

[10] Namık Kemâl, "Şark Meselesi II", *Makalât-ı Siyasîye ve Edebiye*, Haz. Erdoğan Kul, Birleşik Yayınları, İstanbul, 2015, s. 20.

[11] M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 23, s. 587.

İkinci Bölüm

Demokrat Parti'nin Muhalefet Yıllarında Din Politikası ve Din Siyaset İlişkisi (1946-1950)

Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin Sosyo-Ekonomik Arka Planı

TÜRKİYE savaş sonrasında Batı ittifakına yönelmiş ve SSCB'nin neredeyse tam karşısında bir vaziyet almıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelen tehditkâr tutumu, bu vaziyetin oluşmasında en etkili sebep olmuştur. Savaş sonrasında Batı/ABD, Batı/Türkiye ve Sovyetler Birliği/Türkiye arasında ortaya çıkan ikili ve çok taraflı münasebetler, ülkede iç politikayı da derinden etkilemiştir.

CHP, Cumhuriyet'in ilânından 1950 yılına kadarki 27 yıllık süreçte ülkeyi tek başına, 1945 yılına kadarki süreçte de tek parti idaresi altında yönetti. Atatürk döneminin ilk yıllarında çok partili sisteme geçişin sağlanması adına bazı girişimlerde bulunulsa da bu çabalar, başarısızlıkla sonuçlandı. Siyasî partilerin örgütlenmede yetersiz kalması, muhalif partilerin ülkedeki ayaklanmaların merkezi hâline geldiği veya geleceği düşüncesi ve II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, 1945 yılına kadar tek parti rejiminin devam etmesine yol açan nedenler arasında gösterilebilir.

Ancak bu süreçte dahi CHP yönetimi, dönemsel olarak çok partili demokratik bir düzenin varlığından yana olduğunu düşündürebilecek hamlelerde bulundu. Bu hamlelerin başlıca nedenlerinden biri de halkın kendi kendini yönetmesi gerektiği düşüncesidir. Atatürk'ün girişimi doğrultusunda 1935 Türkiye genel seçimlerinde, CHP dışında bazı bağımsız adaylar da TBMM'ye girdi. Tek partili rejimin kısmen de olsa yumuşatılması ve farklı görüşlere yer verilmesi maksadıyla ayrı bir siyasî parti olmasa da bağımsız bir grubun oluşturulması yönünde adımlar, 29 Mayıs 1939 tarihinde, V. CHP Büyük Kurultayı'nda atıldı. Parti tüzüğünde yapılan değişiklik sonucu, hükümeti eleştirmek ve uygulamaya konan politikaların kontrolünü gerçekleştirmek üzere *"Müstakil Grup"* (Bağımsız

Grup) adıyla İnönü'ye bağlı bir muhalefet grubu kuruldu. İnönü, bu grubun oluşturulmasıyla hedeflenen amacın hükümetin işlerinin meclis denetimine ek olarak bağımsız bir denetim organı tarafından analiz edilmesi olduğunu belirtti. Böylelikle hükümetin daha itibarlı ve başarılı bir performans göstereceğini düşündü. İktidar partisi hükümetini bu tarz bir muhalif grubun denetlemesinin herhangi bir sorun teşkil etmeyeceğine inandı. İnönü'ye göre vatandaşların seçimlerle yakından ilgilenmesi ve TBMM'de haklarını açıkça savunmaları, anarşiyi önleme çabalarına ters bir uygulama değildir. Halkın sağduyulu yapısının, siyasîlerin ve CHP'nin donanım ve tecrübesinin toplumdaki uyum ve huzuru korumaya yeterli olduğunu düşünen İnönü, Müstakil Grup'un varlığının halkın beklenti ve ihtiyaçlarının karşılanmasında yeni bir güvence sağlayacağını belirtti.[1]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal, askerî ve ekonomik hususlar çerçevesinde iç ve dış faktörler parti içi bağımsız bir grubun ötesinde Türkiye'de çok partili düzene geçişi gerekli kıldı. 7 Ocak 1946'da DP'nin kurulması[2] da Müstakil Grup'un işlevinin kalmadığı düşüncesiyle 10 Mayıs 1946'da kapatılmasına neden oldu. CHP Olağanüstü Kurultayı'nın açılış konuşmasında, İnönü *"Müstakil Gruba, bugünkü siyasî gelişmeler karşısında lüzum kalmadığını sanıyoruz."* diyerek grubun kaldırılması yönündeki görüşünü belirtti.[3] Müstakil Grup'un kapatılmasına ilişkin bir diğer sav ise grubun kendisinden beklenen fonksiyonu yerine getirmediği düşüncesidir. Faaliyette bulunduğu süre boyunca eğitim, ticaret, sağlık, savaş sanayii gibi çeşitli konularda toplam 45 rapor sunan Müstakil Grup'un, kurulma amacının aksine raporlarda hükümeti denetleme görevini tam anlamıyla yerine getiremediği söylenmektedir.[4]

---

1 *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları,* 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ankara, 1939, s. 20.

2 *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C: 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 94.

3 Şerafettin Turan, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 290.

4 21 Milletvekilinin seçildiği Müstakil Grup'un yönetim kuruluna Ali Rıza Türel, Fuat Sirmen, Hüsnü Kitapçı gibi isimler getirildi. Nizamnamenin 128. maddesinde Müstakil Grup'a dair belirtilen görev ve yükümlülükler neticesinde Grup, partinin grup toplantılarına katılacak ama görüş bildiremeyecek ve oy kullanamayacaktır. Diğer yandan ise Meclis'te CHP Grubu'nun aldığı kararlara uymak zorunda olmayıp kendi grup toplantılarında aldıkları kararlar doğrultusunda hareket edebileceklerdir. Hükümete soru sorma, gensoru verme ve güven oylama-

Müstakil Grup hükümet içi muhalefetin oluşturulması yönünde atılan bir adım olarak değerlendirilebilecek olsa da uzun soluklu olmaması ve tam bir denetim mekanizması görevi görmemesi nedeniyle gerçek anlamda bir muhalefet ortamı sağlayamadı. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde çok partili sistem tartışmalarının artması, bu grubun kurulmasının da gerek ülke içi dinamiklerin gerekse dünya siyasetinin beklentilerine etkili bir cevap sağlayamadığını göstermektedir. Bu durum son aşamada, başka siyasî partilerin kurulması için gerekli girişimlerde bulunulmasına neden oldu. Böylelikle Celal Bayar (İzmir Milletvekili), Fuat Köprülü (Kars Milletvekili), Refik Koraltan (İçel Milletvekili) ve Adnan Menderes (Aydın Milletvekili) CHP'den ayrılarak 7 Ocak 1946'da DP'yi kurmuşlardır.[5] DP'nin kuruluş aşamasına değinmeden önce partinin oluşumuna zemin hazırlayan iç ve dış faktörlere değinmek gerekmektedir.

1930'ların sonuna gelindiğinde dünya siyasetinin en önemli konusunu faşist yönetimlerin yükselmesi ve uluslararası ilişkilerdeki gerginliğin 1939 yılında dünya savaşına dönüşmesi oluşturdu. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda fiilen rol almamış olsa da savaş süresince dönemin getirdiği siyasî ve ekonomik sorunları yaşadı. Savaş taraflarından biri olmamasına rağmen, ülke savunması gereği Türkiye'nin gelirinin büyük bir kısmı savaş giderlerine ayrıldı.[6] İş gücünün tarım ve sanayi sektöründen çekilmesi,[7] ithalatın kısıtlanması, karaborsanın yaygınlaşması,[8] savaş boyunca sıkı politikalar

---

sı isteme de diğer yetkileri arasındadır. (Volkan Payaslı "Tek Parti İktidarı'ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 14, Sayı: 28, 2014, s. 190. Denetleme görevinin dışında raporlara hükümetin övgüsüyle başlanmış ve İnönü'ye olan bağlılıklarının göstergesi olarak *"Bütün yurt işlerinde eşsiz varlığından daima feyiz ve ilham aldığımız Yüce Şefimiz, Başkanımıza içten bağlılığımızı bu vesile ile de tekrarlarız."* ifadeleri kullanıldı. Hakan Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisinin 1946 Olağanüstü Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 13, Sayı: 26, İzmir, 2013, s. 153-154.

5 Turan, *a.g.e*, s. 311.

6 Geniş bilgi için bkz. Ertuğrul Baydar, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara, 1978.

7 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 217.

8 Leyla Kırkpınar, "Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 9, Sayı: 10, İzmir, 2000, s. 86.

izlenmesi ve Almanya ile yürütülen ticari faaliyetlerin aksaması[9] hem savaş dönemini hem de savaş sonrası dönemi etkiledi.

Savaş dönemi şartlarının yarattığı ekonomik sorunlar, iktidar içindeki sınıf farklılıklarını daha belirgin hâle getirerek anlaşmazlıkları arttırdı. Savaş sürecinde ithal ikameci sanayileşme politikaların uygulanamaz hâle gelmesi, ekonomik belirsizlik sonucu savaş rantı sağlayarak şüpheli kazançlar elde eden ticaret ve tarım sınıfının oluşmasına yol açtı.[10] Savaşın Türkiye sınırlarına sıçraması ihtimaline karşılık hükümetin savunma politikalarına yaptığı harcamalar, bir yandan enflasyon oranını arttırırken diğer yandan da doğal neticede temel ihtiyaç ürünlerinin kıtlığına sebep oldu. Kıtlık hâlini fırsata çevirmek isteyen bazı vurguncu gruplar ortaya çıkarken spekülatif kazanç sağlayan kişilerden bazılarının siyasî aktörlerle ilişkisi olduğu konuşulmaya başlandı.[11] Bu durum, ekonomik krizden öte sosyal adalet ve eşitlik gibi kavramların zedelenmesine ve yöneten-yönetilen arasındaki güvenin sorgulanmasına neden oldu.[12] Bu sebeple sosyal ve toplumsal bütünlük, tehlike altına girmeye başladı.

Harp ekonomisi yalnızca tek boyutlu olarak halk tarafında siyasî ve iktisadi bunalıma neden olmadı, siyasal iktidarın varlığı ve sürekliliğini de tehdit etmeye başladı. Toplumdaki huzursuzluk, yönetim kademesinde de kendini hissettirerek hükümeti birtakım önlemler almaya itti. Savaş şartlarının neden olduğu ekonomik buhranı toplumun tek bir kesiminin üstlenmesine engel olmak ve bütünsel bir şekilde bu yükün taşınmasını sağlamak maksadıyla özellikle savaş rantını elde eden ticaret ve tarım burjuvazisinin şüpheli gelirlerini vergilendirmek amacıyla iktisadi politikalar uygulanmaya başladı. Bu doğrultuda siyasî iktidar Millî Koruma Kanunu,[13]

---

9 Yaşar Özüçetin, "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Partinin Kuruluşu, 1946 Seçimleri", (Ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 765.

10 Pınar Kaya Özçelik, "Demokrat Partinin Demokrasi Söylemi", *Ankara Üniversite SBF Dergisi*, C: 65, Sayı: 3, 2010, s. 166.

11 Özüçetin, *Demokrasiye Geçiş*, s. 765.

12 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: 2, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 344-345.

13 Özüçetin, *a.g.e*, s. 766.

Varlık Vergisi[14] ve Toprak Mahsulleri Vergisi'ni[15] yürürlüğe soktu. Bu müdahaleci hamlelerin temel bazı özellikleri, siyasal iktidar açısından sonuçları ve yönetilen cephesinden alınan tepkiler bir nevi çok partili düzene geçişin ekonomik zeminini oluşturdu.

Artan enflasyon, temel ihtiyaçlar konusunda yaşanan yokluk, ekonomik düzenin bozulmasından kaynaklanan sistemsizliğin yarattığı sıkıntılara karşılık devlet kontrolünü sağlamak amacıyla 18 Ocak 1940'ta *"Millî Korunma Kanunu"* kabul edildi ve bu kanun gereğince hükümet iktisadi alanda oldukça geniş yetkilere sahip oldu.[16] Kanunun 1. maddesinde belirtilen *"fevkalade hâllerde"* ibaresiyle *"genel veya kısmi seferberlik, devletin bir harbe girmesi olasılığı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni de alakalandıran yabancı devletler arasındaki harp hâli durumunda"*[17] Bakanlar Kurulu, kanunun getirdiği yetkilerle donanabilecekti.

Hükümetin iktisadi politikalarının bir diğer hedefi ise savaş ekonomisinin dar şartlarından faydalanarak yüksek kazançlar elde ederek servet biriktirenler oldu. Fevkalade kazanç ve servet[18] sahiplerinin kazançları oranında vergi ödemelerini sağlamak maksadıyla[19] 11 Kasım 1942'de *"Varlık Vergisi Kanunu"* kabul edildi. Harp ekonomisinin neden olduğu gelir eşitsizliği ve istifadeci girişimleri kontrol altına almak için yürürlüğe sokulan iktisadi bir kanun olarak tasarlansa da Varlık Vergisi aynı zamanda,siyasî ve kültürel sonuçlar doğuran bir uygulama oldu. Her ne kadar iktidar Varlık Vergisi'ni dönem şartlarında atılmış doğru bir adım olarak değerlendirse de karar aşamasında verginin doğuracağı esas neticeler iyi hesaplanamamış ve bu vergi, bir yandan halkta bıkkınlığa neden olurken diğer yandan da muhalefet eğilimini arttırmıştır.

Varlık Vergisi'ne yönelik sonuç odaklı başka bir değerlendirme yapıldığında ise literatüre dayanarak verginin neden olduğu

---

14 *A.g.e*, s. 767.

15 *A.g.e*, s. 767.

16 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, Ankara, 1986, s. 248-258.

17 İbrahim Mert Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Millî Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 54, 2013, s. 140.

18 *A.g.m*, s. 141.

19 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayıncılık, İstanbul, 1951, s. 81.

huzursuzluklardan bir tanesinin de din-siyaset tartışmasını azınlıklar üzerinden yeniden gündeme getirmesi olduğunu söylemek mümkündür. Dönemin dış basın kaynaklarında yer alan haberlere istinaden iktidarın *"rövanşist"* bir tutum sergileyerek azınlıkların savaş öncesi ve sonrası dönemlerde ortaya çıkan şartlardan faydalanarak haksız kazanç elde ettiği düşüncesiyle verginin ana hedefinin azınlıklar olarak belirlendiği öne sürüldü.[20] Her ne kadar bu iddia reddedilmiş ve verginin gerekçesi dönem ekonomisinin ülkeyi sürüklediği ağır ekonomik şartlar olarak gösterilmiş olsa da[21] verginin hayata geçirilme aşamasında meydana gelen olaylar ve sonuçları, Varlık Vergisi'ni etnik ve dinî ayrım yapan bir kanun çerçevesine sokmuştur.[22] Kanuni açıdan dinî ve etnik bir farklılık söz konusu olmamasına rağmen Türklerin servetleri, ödeme güçleri ve yükümlülükleri gerçekçi bir şekilde hesaplanırken gayrimüslim azınlıkların gerçek kapasitelerinin oldukça üstünde bir vergiye bağlandıkları gözlemlenmiştir.[23]

Aslında verginin azınlıkların varlıklarına el koyma veya azınlıklara karşı bir mücadele başlatma gibi bir amacı olmasa dahi savaş şartlarında bu vergiden doğal olarak en çok azınlıkların etkilenmesi ve defterdarlıklardaki bazı hesaplamalarda dinî ve etnik bir ayrım yapıldığını düşündürecek uygulamalar, gayrimüslimleri ve dinin siyasetin aracı hâline getirildiğini düşündürdü. Dönemin ekonomik şartlarında azınlıkların mali durumlarının Müslüman Türklere nazaran daha iyi olması ve savaş zamanlarında ticari faaliyetlerine devam etmelerinden ötürü iktisadi şartlara bağlı olarak fevkalade servet edinmiş olmaları,[24] azınlıkların servete yönelik tasarlanan bu verginin temel hedefi hâline gelmesi bakımından kaçınılmaz bir durumdur. Diğer yandan, verginin matrahlarını belirlemede bu olağan neticeyi şüpheye düşürebilecek bir biçimde uygulamaya

---

[20] Ferudun Ata, "Varlık vergisinin Amerikan kamuoyuna yansıması (New York Times gazetesi örneğine göre)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 11, 2014, s. 63-78.

[21] Osman Yalçın, "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, s. 313-354.

[22] Mehmet Şahin ve Çiğdem Özenç, "Varlık vergisi ve toplumsal etkileri", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar,* Cilt: 45, Sayı: 516, 2008, s. 87.

[23] Faik Ökte, *Varlık Vergisi…*, s. 75.

[24] Ferudun Ata, *Varlık Vergisinin…*, s. 63.

gidildi. Rıdvan Akar'ın "*Varlık Vergisi, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*" adlı kitabında değindiği vergi mükelleflerinin belirlenmesi usulünde öne çıkan birkaç nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki, fevkalade servet sahibi olan azınlıkların ayrıldıkları kategorilerdir. Vergi mükelleflerinin ve varlıklarının tespit edilmesinde öncelikli olarak dört ayrı grup belirlendi: Müslüman (M), gayrimüslim (G), dönme (D) ve ecnebi (E). Müslüman sınıfı sadece Müslüman tüccarları kapsarken gayrimüslimler ülke vatandaşlığına mensup olup aynı zamanda dinî ve etnik kimliklerini koruyan Ermeni, Rum ve Musevi kesimi kapsamaktaydı. Dönme olarak adlandırılan sınıfa ise Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından önce başka bir vatandaşlığa tabi iken Müslümanlığı kabul etmiş kişiler girerken son grup ecnebiler ise uyruğu başka bir ülkeye ait olan ve bir yandan da Türkiye'de ticari ve kültürel faaliyetlerine devam etmekte olan kişileri temsil etmekteydi.[25] Sadece azınlıklara yönelik böyle bir sınıflandırmaya gidilmesi, Yunanistan başta olmak üzere yabancı basında, siyasette din-millet ayrımı hakkındaki söylentileri arttırdı.[26]

Varlık Vergisi'ne yönelik olumsuz görüşlere neden olabilecek diğer bir uygulama ise mükellefe ait matrahların belirlenmesinde izlenen yöntem oldu. Faydalanılan yöntemler arasında "*çeşitli vergi dairelerinden alınan raporlar, bankalardan alınan imzasız tasdikli bilgiler, parti il ve ilçelerinden alınan raporlar, Millî Emniyet Teşkilatı raporları ve güvenilir tüccarların beyanları*" bulunmaktadır.[27] Bu usuller arasında tartışılması gereken başlıca maddeler parti il ve ilçelerinden alınan raporlar ile güvenilir tüccar beyanları olduğu düşünülmektedir. Bu uygulamaları tartışmalı yapan ise sözü geçen yöntemlerin modern vergi hukukunun benimsediği beyan yöntemi ve vergi mükellefi ile vergi idaresi arasında karşılıklı güven ilişkisine dayanan tarh usulüne[28] karşıt bir tutum sergilenmesidir. Modern tarh usullerindeki mükellefin sorumluluğuna bağlı iktisadi ve mali faaliyetlerin

---

[25] Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 47-48.

[26] Ferudun Ata, *Varlık Vergisinin…*, s. 74.

[27] Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi…*, s. 47-48.

[28] Zübeyr Yıldırım ve Serkan Ağar, *Vergi Hukukunda Beyan Sisteminin Etkinliği*, Cilt: II, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara, 2009, s. 1223-1262.

beyanına dayanan yönteminin aksine dış kaynaklardan toplanan bilgilere göre listeler oluşturuldu.

Tüm bu uygulamalar, Varlık Vergisi'nin esasları ve amaçları doğrultusunda milli ve milletlerarası tepkilere neden oldu.[29] Bilhassa *New York Times* gazetesinin sahiplerinden ve gazeteci Cyrus L. Sulzberg'in 1943 yazında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında görüştüğü kişilerden edindiği bilgilere göre 9-13 Eylül 1943 tarihlerinde kaleme aldığı köşe yazılarında, Varlık Vergisi'nin Türkiye'de ticari hayatın önemli bir kısmını oluşturan azınlıkları saf dışı bırakmak maksatlı olduğunu belirtmesi CHP iktidarının verginin bekasını tekrardan gözden geçirmesine neden oldu. Yazılarına *Cumhuriyet* gazetesinden de alıntılar ekleyen ve basını "duyarlılığa" davet eden Sulzberg, hükümete verilen desteğin de değerlendirilmesini istedi.[30] Sulzberg'in yazılarının hükümetin Varlık Vergisi'ne yönelik tutumunda önemli değişikliklere neden olduğu görüldü. Yazıların yayımlanmasının akabinde, 17 Eylül 1943'te toplanan TBMM, Maliye Bakanlığı'na vergiyi ödemeyeceğini ispatlayan "*hizmet erbabı ile gündelik gayrisafi kazançları üzerinden kazanç vergisine tâbi tutulanların*" vergi mükellefiyetlerinin kaldırılması konusunda yetki verdi.[31] Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ise ABD Büyükelçiliğiyle görüşme yaparak ABD basınında çıkan Türk karşıtı yazılardan duyulan rahatsızlığı dile getirmiş ve benzer bir şekilde Türk basınında da Amerikan karşıtı yazıların kaleme alınabileceği endişesi duyduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine *New York Times* gazetesi sahiplerinden Arthur Sulzberger, Varlık Vergisi'ne yönelik yazılara artık gazetede yer verilmeyeceğini temin etti.[32] Neticede, Varlık Vergisi'ni yürürlüğe sokan kanun, 15 Mart 1944 tarihinde kaldırıldı.

CHP iktidarına karşı muhalefetin oluşumunu tetikleyen diğer bir iktisadi politika ise Toprak Mahsulleri Vergisi'nin yürürlüğe konması oldu. Varlık Vergisi'nin tarımdaki karşılığı olarak değer-

---

[29] Ferudun Ata, *Varlık Vergisinin…*, s. 72-75.

[30] Ayhan Aktar, "Tax me to the end of my life!: anatomy of an anti-minority tax legislation", Benjamin C. Fortna, Stefanos Katsikas, Dimitris Kamouzis ve Paraskevas Konortas (eds.), *State-Nationalisms in the Ottoman Empire, Greece and Turkey*, Routledge, Oxon, 2013, s. 195.

[31] Sabit Dokuyan, "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2014, s. 42.

[32] Ayhan Aktar, "Tax me to the end of my life!"…, s. 195.

lendirilen Toprak Mahsulleri Vergisi[33] savaş döneminin üçüncü büyük mali düzenlemesi olarak kayda geçti.[34] Toprak Mahsulleri Vergisi, kanunda belirlenen tarımsal ürünlerin belli bir yüzdesine devletin doğrudan el koymasını ve sınırlı miktarda üretilen mahsulün ise nakdi karşılığının vergilendirmesini öngördü.[35] Kanunun gerekçesi olarak ise "müdafaa tedbirlerinden doğan büyük külfetlerin millet efradı arasında ahenkli ve âdilâne tevzii"[36] gösterildi. Toprak Mahsulleri Vergisi düşük bedelle el koyma yönteminden öteye geçememiş ve çiftçiler açısından kaldırılamaz mali yükümlülükler doğurmuş, bu durum da halk-siyasî iktidar arasındaki güven ve memnuniyet duygusunun zedelenmesine neden olmuştur. Vergi, amacına ulaşamadan 4838 sayılı Kanun ile 01.01.1946 tarihinden başlamak üzere yürürlükten kaldırılmıştır.

Mahiyeti gereği halk ve siyasîler arasında pek takdir görmeyen iktisadi politikaların ardından CHP içinde ve halk arasında asıl kırılma noktası oluşturan ve çok partili hayata geçiş sürecini önemli ölçüde hızlandıran gelişme ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu oldu[37]. 1930'larda başlayan toprak reformu tartışmalarını somutlaştıran bu kanun, daha tasarı aşamasında gerek siyasîler ve toprak sahiplerinden gerekse de akademik camiadan tepkilere maruz kaldı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu başta Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral ve Fevzi Karaosmanoğlu gibi geniş topraklara sahip kişilerin muhalefetiyle karşılaştı.[38] Toprak sahiplerinin Anayasa'nın özel mülkiyeti koruma maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıktıkları kanunun 17. maddesi gereğince toprak sahibi olmayan veya az miktarda toprağa sahip olan "*ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri*"nin işlediği yer, "*o bölgede 39'ncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamu-*

[33] Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*… s. 225.

[34] Şefik Taylan Akman ve İnci Solak Akman, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011, s. 75.

[35] Boratav, *a.g.e*, s. 226.

[36] *A.g.e*, s. 227.

[37] Yahya Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi*, Yurt, Ankara, 1986, s. 330.

[38] Asım M. Karaömerlioğlu, "Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikâyesi", *Birikim Dergisi*, Sayı: 107, 1998, s. 34-35.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.18.1.2, 105.29.19, 8.5.1944
BCA, 490.1, 1347.478.1, 27.11.1948.
BCA, 30.18.1.2, 121.83.16, 24.11.1949.
BCA, 30.18.1.2, 121.101.13, 19.1.1950.
BCA, 30.1, 58.352.8, 3.5.1956.

Resmî Yayınlar

CHP Kurultay Zabıtları
CHP Tüzüğü
Cumhuriyet Ansiklopedisi
DP Tüzüğü
Düstur (T.C. Kanunları)
Meclis Tutanakları
Nutuk
Vakıflar Kanunu
TBMM Zabıt Ceridesi
TBMM Tutanak Dergisi
Düstur

Gazete ve Dergiler

Akşam
Anadolu
Ayın Tarihi
Cumhuriyet
Hürriyet
İkdam
Kudret
Millet
Millîyet
Resmî Gazete
Sebilürreşad
Tan
Tanin
Ulus
Ulus
Vatan
Vatan
Yeni Sabah
Yeni İstanbul
Zafer

Kitap ve Makaleler

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*. İstanbul: Baha Matbaası.

Akandere, O. (2003). Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir'in Amacı ve Mahiyeti. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 5-28.

Akar, R. (1992). *Varlık Vergisi, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*. İstanbul: Belge Yayınları.

Akar, R. (1999). *Aşkale Yolcuları-Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*. İstanbul: Belge Yayınları.

Akçeşme, F. (2013). Sivil Toplum ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Yeri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, *2*(4), 202-225.

Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akder, N. (1956). Din Dersleri ve Siyaset I. *Din Yolu*.

Akgün, S. (1980). Türkçe Ezan. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, *13*(24), 105-113.

Akgündüz, A. (1997). *Arşiv Belgeleri Işığında Silistre'li Süleyman Hilmi Tunahan*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akın, F. (2004). *Türkiye'de Çok Partili Dizgeye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akkerman, N.C. (1950). *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasî Partiler Hakkında Kısa Notlar*. Ankara: Ulus Basımevi.

Akman, Ş.T. ve Solak Akman, İ. (2011). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 73-91.

Aksanyar, N. (2007). Demokrat Partinin Din Politikalarının Türk Basınında Yansımaları (1950-1954). *Akademik Bakış,* 11, 1-30.

Aksun, Z.N. (2015). *Dündar Taşer'in Büyük Türkiye'si Osmanlı Devlet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aktar, A. (2013). Tax me to the end of my life!: anatomy of an anti-minority tax legislation. B.C. Fortna, S. Katsikas, D. Kamouzis ve P. Konortas (Eds.). *State-Nationalisms in the Ottoman Empire, Greece and Turkey*. Oxon: Routledge.

Aktel, Mehmet (1998), *"Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması"*,Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, s. 177-184.

Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix.

Alemdar, Y. (2014). 11. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Toplantısı. Medya Ve Kur'an Sempozyumu. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(29).

Anadol, C. (2004). *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*. İstanbul: Yeni Kuvayı Millîye Yayınları.

Artan, T.F. (2007). Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 39, 409-423.

Arabacı, Caner (2005), "Eşref Edib Fergan ve Sebilürreşad Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt 6, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 126.

Aşıcı, A.A. (2012). İktisadi Düşüncede Çevrenin Yeri ve Yeşil Ekonomi: Karşılaştırmalı Bir Analiz, içinde Sürdürülebilir Yaşam İçin Bir Dönüşüm Önerisi: Yeşil Yeni Düzen. *Yeşil Ekonomi* (A.A. Aşıcı ve Ü. Şahin Eds.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Ata, F. (2014). Varlık vergisinin Amerikan kamuoyuna yansıması (New York Times gazetesi örneğine göre). *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 63-78.

Ataoğlu, S. (2001). Dar Alanda Kısa Paslaşmalar. *Görüş Dergisi*, Türkiyeli Ermeniler Sayısı.

Atatürk, Mustafa Kemal (1989). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (c. 3). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Avcı, G. (2012). *Adnan Menderes ve Demokrasi* (c. 1). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.

Avcıoğlu, D. (1973). *Türkiye'nin Düzeni* (c. 2). İstanbul: Cem Yayınevi.

Avcıoğlu, D. (1979). *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e* (c. 4). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Aybars, E. (2000). *Atatürkçülük ve Modernleşme: Ulusal, Laik, Sosyal Hukuk Devleti*. İzmir: Ercan Kitabevi.

Aybars, E. (2006). *Atatürkçülük ve Modernleşme*. İzmir: Zeus Kitabevi.

Aydemir, Ş.S. (1960). *Menderes'in Dramı (1889-1960)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydemir, Ş.S. (1979). *İkinci Adam* (c. 2). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, M. (2004). *Süleymancılık", Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: İslamcılık* (Y. Aktay Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, M.Ş. (2000). *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*. Ankara: Akabe Kitabevi.

Aydoğan, E. (2014). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II*. Erzurum: Ata AÖF Yayınları.

Aygün, M. (2013). Türkiye'de Anti-Komünizmin Kaynakları-4: 1950'lerde Anti-Komünizmin Uluslararasılaşması ve Muhafazakâr Güçlerin Mücadeleye Dâhil Olması. *Sosyologca*, 5, 67-81.

Ayhan, H. (1999). *Türkiye'de Din Eğitim*. İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınları.

Aysal, N. (2009). Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler 'Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı'. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 44, 581-625.

Aysal, Necdet (2004), "Türkiye'de İslâmi Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı'ndan DP'nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)", Yayınlanmamış, Doktora Tezi, AÜ TİTE, Ankara.

Aytaç, K. (1986). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Din Politikası Üzerine Konuşmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Aytepe, O. (2002). Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*,30, 15-29.

Balaban, M.R. (1953). Demokrasi. *Müslüman Sesi*.

Bali, R.N. (1998).Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı.*Tarih ve Toplum Dergisi*, 179, 4-18.

Banguoğlu, T. (1984). *Kendimize Geleceğiz*. İstanbul: Derya Dağıtım.

Barutçu, Faik Ahmet (1977), *Siyasî Anılar 1939-1954*, Millîyet Yayınları, İstanbul.

Başar, E. (2004). *Millî Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920–1960)*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Başgil, A.F. (1966). *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Başgil, A. F. (1991). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları.

Bayar, C. (1986). *Baş Vekilim Adnan Menderes* (İ. Bozdağ Der.). İstanbul: Baha Matbaası.

Baydar, E. (1978). *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*. Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları.

Baydoğan, M.L. (1954). Ticani Adında Maruf Tarikat Yoktur. *Müslüman Sesi*.

Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 40, 545-567.

Behçet, S. (1952). Başörtüsü Meselesi ve Türk Kadınını Tanımayanlar. *Ehl-i Sünnet*.

Benek, İ. (2009). Said Nursi'den Menderes'e mesajlar. *Sivil Toplum Akademisi,* 5(11), 187-200.

Benhabib, S. (2009). Turkey's Constitutional Zigzags. *Dissent*, 56(1), 25-28.

Berger, P. L. (2001). Reflections on the sociology of religion today. *Sociology of Religion*, 62(4), 443-454.

Berk, B. (1957). Millete mal olmayan bir inkılap. *Türk Düşüncesi, 57*(6-7), 26-38.

Berkes, N. (2005). *Unutulan Yıllar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Berkes, N. (2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bilgin, B. (1995). *Eğitim bilimi ve din eğitimi*. Ankara: Yeni Çizgi.

Bilmen, Ö.N. (1959). İslam'da Demokrasi.*Sebilürreşad*, 9(205).

Bochenski, J.M. (1975). Marxism-Leninism and Religion. B.R. Bociurkiw (Ed.). *Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe*. Londra: MacMillan.

Bodur, H. E. (2010). Büyük Anlatılar ve Din: Modern Türkiye'ye Yansımaları. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(8), 33-48.

Borak, S. (2004). *Atatürk ve Din*. İstanbul: Kırmızı Beyaz Yayınları.

Boratav, K. (1982). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: Savaş Yayınları.

Bozdağ, İ. (1985). *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Bozdağ, İ. (1986). *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*. İstanbul: Tercüman Tesisleri.

Bozkurt, B. (2010). Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte CHP ve Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1946-1950). *ÇTTAD*, 9(20-21), 213-231.

Bozkurt, C. (2015). Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları. *History Studies*, 5(2), 79-106.

Bozkurt, G. (1996). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bulut, S. (2009). Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasî Baskılar ve Tahkikat Komisyonu. *Gazi Akademik Bakış*, 2(4), 125-145.

Burçak, R.S. (1954). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950*. Konya: Burçak Yayınları.

Burçak, R.S. (1998). *On Yılın Anıları, 1950-1960*. Ankara: Turhan Kitap Evi.

Burma, I. (2010). *Taming the Gods: Religion and Democracy on Three Continents*. Princeton: Princeton University Press.

Bülbül, İ. (2006). İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 9.

Büyüktanır, T. (2002). Türk Medeni Kanunu: Değişiklikler ve Yeni Düzenlemelere İlişkin Açıklamalar. *Ankara Barosu Dergisi*, 2.

Cengiz, Fatma Türkan (2003), *Din Temelli Toplumsal Taleplerin Demokratik Süreçlere Kanalize Edilmesinin Sosyolojik Analizi (Sebilürreşad-Büyük Doğu Örneği 1945-1950)*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Chase, W. (1987). *Workers, Society and the Soviet State: Labor and Life in Moscow, 1918–1929*. Illinois: University of Illinois Press.

Cihan, A.R. (1993). *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Commins, D.D. (1993). *Osmanlı Suriye'sinde Islahat Hareketleri*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.

Coppa, F. (2013). Pope Pius XII and the Cold War: Confrontation between Catholicism and Communism. D. Kirby (Ed.). *Religion and the Cold War*.New York: Palgrave Macmillan.

Cündioğlu, D. (2012). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Çağlar, İ. (2016). Tevarüs Edilmemiş Gelenek: Süleymancılık. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 1-9.

Çağlayangil, İ.S. (1990). *Anılarım*. İstanbul: Yılmaz Yayınları.

Çakır, R. Bozan, I.& Talu, B. (2004). *İmam Hatip liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Çakmak, D. (2008). Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958). *Gazi Akademik Bakış*, 2(3), 153-186.

Çakmak, D. (2009). "Pro-Islamic Public Education in Turkey: The Imam-Hatip Schools". Middle Eastern Studies. Vol.45, No.5, s. 825-846.

Çakmak, F. (2007). Kuruluşundan Kapatılışına Kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi İçerisinde Köy Enstitülerine Yönelik Muhalefet. *ÇTTAD*, 6(15), 221-250.

Çelik, A. (1999). İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Din Eğitimimiz. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 169-199.

Çelik, H. (2004). *Bediüzzaman'a göre Cumhuriyet ve Demokrasi, Türk Düşünürlerinin Gözüyle Said Nursi*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Çerman, O.N. (1958). Millîyetsiz Dincilik de Bir Komünistlikten Başka Bir Şey Değildir.*Dinimizde Reform Kemalizm*.

Çetinkaya, H. (1997). *Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Çetinkaya, Selma (2016), "Ahmet Emin Yalman Suikastı ve Etkileri", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 02 (01), s. 46.

Çizmeli, Ş. (2007). *Menderes: Demokrasi Yıldızı?*. Ankara: Arkadaş.

Dağlı, N. ve Aktürk, B. (1988). *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*. Ankara: TBMM Yayınları.

Daver, B. (1955). *Türkiye cumhuriyetinde lâyiklik*. Ankara: Son Havadis Matbaası.

Davison, H. R.(1988), "The Modernization of Ottoman Diplomacy in the Tanzimat Period", *IX. Türk Tarih Kongresi'nden ayrı basım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1142-1151.

Demirer, M.A. (2009). *Fatin Rüştü Zorlu Gerçeği*. İstanbul: Profil Yayıncılık.

Demirgil, D (1985). Türkiye Ekonomisi Dün-Bugün-Yarın. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün-Bugün-Yarın*, 1(1), 55.

Deniz, D. (2006). *1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Derin Tarih (2016). *Mareşal Fevzi Çakmak Açıklıyor: Mustafa Kemal Paşa'yı Kurşuna Dizilmekten Nasıl Kurtardım?* İstanbul: Derin Tarih.

Dikici, A. (2012). İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 10, 77-104.

Dilipak, A. (1989). *İnönü Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Dinçer, N. (1998). *1913'ten Günümüze İmam-Hatip okulları Meselesi*. İstanbul: Şule Yayınları.

Doğan, A. (1964). *Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası*. İstanbul: Dünya Yayınları.

Dokuyan, S. (2014). Çok Partili Hayta Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Partinin Kuruluşu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/1, 151-169.

Dokuyan, S. (2014).Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 23-55.

Dönmez, G. (2016). Türkiye'de Parti İçi Demokrasi Olgusunun Gelişimi. *BEÜ Akademik İzdüşüm*, 1(1), 133-150.

Dualı, Şir Muhammed (2013), "Rus Ortodoks Kilisesinin Siyasî Tarihi", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Mayıs-Ağustos, s.84-87.

Edip, E. (2012). *Kara Kitap*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Efe, A. (2012). Adnan Mendres'in 1950-1960 Yılları Arasında Yapmış Olduğu Konuşmalarında Din ve Vicdan Özgürlüğü 'ne Bakışı ve Demokrat Partinin Uygulamaları. *Türk Tarihinde Adnan Menderes* (c. 1) (77-81). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.

Efe, A. (2013). *Dini Gruplar Sosyolojisi*. İstanbul: Dönem Yayıncılık.

Egerton, G. (2013). Entering the Age of Human Rights: Religion, Politics and Jurisprudence in Early Cold War Canada, 1945-1950. D. Kirby (Ed.). *Religion and the Cold War*.New York: Palgrave Macmillan.

Ercan, S. (2011). Yerel Basına Göre İzmir'de 1930'lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları. *ÇTTAD*, 11(23), 35-56.

Ergil, D. (1981), *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981

Erler Bayır, Ö. (2011). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 45, 45-72.

Eroğlu, H. (1990). *Türk İnkılap Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları.

Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: Yordam Kitap.

Erüreten, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları.

Ertan, Temuçin Faik (Ed.)(2011), Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Esengin, Kenan (1975), *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar,* 2. Baskı, Ağrı Yayınları, İstanbul.

Esirci, Ş. (1967). *Menderes Diyorki!* İstanbul: Demokrasi Yayınları.

Fedai, C. (2009). Menderes ve hilafetin geri getirilmesi tartışmaları. *Demokrasi Platformu, 5*(18), 1-22.

Fergan, Eşref Edip(1950), "Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi", *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 80, Haziran, 20-22.

Gerçeker, M.F. (1982). *Karacabey'den Ankara'ya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gerger, M.E. (1991).*Bütün yönleriyle İnönü-Menderes Mücadelesi ve Demirkırat Oyunu*. İstanbul: Akbal Yayınları.

Girgin, K., O. (2013). *Türkiye Seçim Tarihi*. İstanbul: Sokak Kitapları.

Goloğlu, M. (1972). *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*. Ankara: Başnur Matbaası.

Goloğlu, M. (1982). *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Gökaçtı, M.A. (2005). *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*. İstanbul: İletişim Yayınevi.

Gözaydın, İ.B. (2002). Türkiye Hukukunun Batılılaşması. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* (c. 3) (286-297). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gunn, T.J. (2009). *Spiritual Weapons: The Cold War and the Forging of an American National Religion*. Westport, CT: Praeger.

Gümüş, M. (2008). Anayasal Meşrûtî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi. *Bilig*, (47), 215-240.

Gümüşoğlu, H. (2013). Modernizmin Din Politikaları Üzerindeki Etkisi ve İtikad Açısından Sonuçları (Cumhuriyet'in İlk Yıllarıda). *Ekev Akademi Dergisi*, 57, 295-310.

Güngör, S. (2010). 14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(21), 193-208.

Hakyemez, C. (2014). Tekke ve Zaviyeler Kanunu Çerçevesinde Alevîlik-Bektaşilik. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(25), 161-174.

Hekimoğlu, İ. (2014).100 Soruda Bediüzzaman Said Nursi, Timaş Yayınları, İstanbul.

Herzog, J.P. (2011). *The Spiritual-Industrial Complex: America's Religious Battle against Communism in the Early Cold War*. New York: Oxford UniversityPress.

Hixson, W.L. (1997). *Parting the Curtain: Propaganda, Culture, and the Cold War, 1945–1961*. New York: St. Martin's Press.

Husband, W.B. (1998). Soviet Atheism and Russian Orthodox Strategies of Resistance, 1917–1932. *Journal of Modern History*, 70, 74-107.

Inboden, W. (2008). *Religion and American Foreign Policy, 1945-1960: The Soul of Containment*. New York: Cambridge University Press.

İlyas, A. (2014). 1950-1960 Yılları Arasında Gerçekleşen Genel Seçimlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Açısından Değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, *9*(4), 563-575.

İnan, S. (2006). *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*. Ankara: Liberte Yayınları.

İnan, S. (2011). Demokrat Parti Dönemi 1950-1960. *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, S. İnan ve E. Haytaoğlu (Eds.), (117-145). Ankara: Anı.

İnce, E. (2006). Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri. *ÇTTAD*, 5(13), 59-78.

İpek, N. (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. İstanbul: Serander Yayınları.

İzzet, M. (1969). *Millîyet Nazariyeleri ve Millî Hayat*. İstanbul: Dilek Matbaası.

Jaschke, G. (1972). *Yeni Türkiye'de İslamlık*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kaçmazoğlu, H. B. (2012). *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Kafesoğlu, İ. ve Saray, M. (1983). *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller*. İstanbul: Bilim Kitabevi.

Kala, H. (2015). Üniversiteli Gençlerin Demokratik Değer Algısı –Kırıkkale Üniversitesi Ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Örneği-Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 86.

Kala, H. ve Kala H. (2016). Türk Dünyasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Amaç, Faaliyet ve Verimlilik Bağlamında Değerlendirilmesi, Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, Cilt VI, Türk Eğitim-Sen, Ankara.

Kaplan, A. (2011). *İki Devirde Bir Din Adamı, Mehmet Rıfat Börekçi*. Ankara: Net Ofset.

Kapluhan, E. (2012). Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 26, 172-194.

Kara, İ. (1985). Cumhuriyet Türkiye'sinde Dini Yayıncılığın Gelişimi Üzerine Birkaç Not. *Toplum ve Bilim*, 29-30, 153-177.

Kara, İ. (2000). Kutuz Hoca'nın Hatıraları, Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası, 3. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Karakuş, E. (1977). İşte Ankara, Hürriyet Yayınları, İstanbul.

Karakuzu, H. ve Namal, Yücel. (2016). Demokrat Partinin İlk Yıllarında Türk Ordusu (1950-1953). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 448-464.

Karal, E.Z. (1942). Namık Kemâl ve Şark Meselesi. *Namık Kemâl Hakkında*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı.

Karaosmanoğlu, Y.K. (1984). *Politikada 45 Yıl*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaömerlioğlu, A.M. (1998).Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikâyesi. *Birikim Dergisi*, 107, 31-47.

Karpat, K.H. (2001). *Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. Oxford: Oxford University Press.

Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K. H. (2010). *Türk demokrasi tarihi: Sosyal, Kütürel, Ekonomik temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kaya Özçelik, P. (2010). Demokrat Partinin Demokrasi Söylemi.*Ankara Üniversite SBF Dergisi*, 65(3), 163-187.

Kaya, Tuba (2014), *Tevfik İleri ve Türk Eğitim Sistemindeki Yeri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ahmet Karaçavuş, Trabzon.

Keloğlu-İşler, E. (2007). Demokrat Partinin halkla ilişkileri üzerine bir inceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (24), 111-128.

Keskin, Y.Z. (2012). Demokrat parti iktidarı ve günümüze yansımaları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5*(1), 110.

Kırçak, Ç. (1989). *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik, 1876-1950*. Ankara: Bilar.

Kırkpınar, L. (2000).Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi.*Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(10), 85-98.

Kısakürek, N.F. (1952). Evvela Laik Olmanın Çaresi. *Büyük Doğu*.

Kısakürek, N.F. (1968). *İdeolocya Örgüsü*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, N.F. (1970). *Benim Gözümde Menderes*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Kısakürek, N.F. (1987). *O ve Ben*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (1983). *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifak'tan Günümüze*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kili, Suna (2001), Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kirby, D. (1993). The Church of England and the Cold War Nuclear Debate. *Twentieth Century British History*, 4(3), 250-283.

Kirby, D. (2013). Britain and the Origins of the Religious War, 1944-47. J. W. Yung, E.G.H. Pedaliu ve M.D. Kandiah (Eds.). *Britain in Global Politics, Volume 2*.New York: Palgrave Macmillan.

Kirman, M. A. (2006) Süleymancılık: Ortaya Çıkışı, Gelişim Evreleri ve Günümüzdeki Durumu. *Demokrasi Platformu, 2*(6), 152-153.

Kocaçimen, S. (2008). *Demokrat Parti Döneminde TBMM'nde Laiklik Tartışmaları*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Kocaoğlu, B. (2007). Atatürk Dönemi Laiklik Uygulamalarına Yönelik Bazı Toplumsal Tepkiler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(4), 1297-1307.

Koçak, C. (1986). *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* Ankara: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (2011). *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kolaç, B. (2012). Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Partinin İktidara Gelişinin Algılanması Problemi. *Türk Tarihinde Adnan Menderes* (c. 1). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.

Konrapa, Z. (1964). *Bolu Tarihi*. Bolu: Bolu Vilayet Matbaası.

Kösemenoğlu, Y. Z. (1948). Laikliğin Yanlış Tatbikatından Doğan Manevi ve Ahlaki Buhran. *Sebilürreşad*, 1(6).

Kösoğlu, N. (1999). *Bediüzzaman Said Nursi Hayatı-Yolu-Eseri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kramer, J.M. (1980).The Vatican's 'Ostpolitik'.*The Review of Politics*, 42(3), 283-308.

Kurban, V. (2014). 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 253-282.

Kuzu, B. (1999). Bugünkü Seçim Sistemimiz ve Bazı Öneriler. *Anayasa Yargısı, 16*, 254-293.

Leustean. L.N. (2007). Between Moscow and London: Romanian Orthodoxy and National Communism, 1960-1965. *The Slavonic and East European Review*, 85(3), 175-190.

Leustean, L.N. (2009). *Orthodoxy and the Cold War: Religion and Political Power in Romania, 1947-65*. New York: Palgrave Macmillan.

Levi, A. (1996). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Lincoln, W.B. (1989). *Red Victory: A History of the Russian Civil War*. New York: Simon and Schuster.

Macar, E. (2003). *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1973).Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics.*Daedalus*, 102(1), 169-190.

Marty, M.E. (1996). A Civic Religion of the American Way of Life. M.E. Marty (Ed.). *Modern American Religion Volume 3: Under God, Indivisible, 1941-1960*. Londra: The University of Chicago Press.

Marx, K.ve Engels, F. (1998). *The Communist Manifesto*. New York: Penguin Signet Classics.

Mecburi Din Öğretimi Laikliğe Aykırı mıdır?. (1959). *Sebilürreşad*, 4(89).

Meclis Tutanakları, *8(20)*, 227-281.

Menderes, A. ve Kılçık, H. (1992). *Adnan Menderes' in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Ankara: Demokratlar Kulübü.

Meşeci Giorgetti, F. ve Batır, B. (2008). İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13-14, 27-56.

Miner, S.M. (2002). *Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941-1945*. Londra: The University of North Carolina Press.

Mücahedemiz (1952). *Ehl-i Sünnet*, 6(105).

Nal, S. (2005). Demokrat Partinin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *60*(3), 137-171.

Namal, Yücel-Hasan Karakuzu(2016), "Türkiye'de Üniversite Açma Politikasına Bir Örnek: Doğu Üniversitesi Fikrinden Atatürk Üniversitesi'ne", Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 9, Sayı: XXVII, 481-517.

Namal, Yücel-Tunay Karakök(2011), "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 27-35.

_____ (2012), "Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, 14-19.

Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri. *TBMM Tutanakları, 2*, 750-761.

Nizamooğlu, D. (2001). Anayasamızda Din ve Laiklik, Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluşu ve Laiklikle İlgisi. *Diyanet Dergisi, 123*.

Noviçev, A.D. (1997), *"1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve Dış Politikadaki Boyutları"*, Çeviren: Darhan Hıdırali, İlmi Araştırmalar, Sayı: 5, s. 279-289.

Okumuş E. (2005). Geleneksel Siyasal Kimliğin Çözülmesinde Tanzimat (1839-1856). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(1), 9-36.

Orhan, Ö. (2013). The Paradox of Turkish Secularism. *Turkish Journal of Politics*, 4(1), 29-49.

Ortaylı, İ. (1979). *Türk İdare Tarihi*. Ankara: TODAİE Yayınları.

Ortaylı, İ. (1986). Osmanlı İmparatorluğunda Millet. M. Belge (Ed.). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (s. 996-1001). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ökte, F. (1951). *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu Yayıncılık.

Öner, K. (1948). *Siyasî Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.

Önsoy, R. (1986). Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri. *Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1*(4), 25.

Özcan, A. (2014). Serdengeçti Dergisi ve Siyasal İktidarla İlişkisi.*Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(3), 300-316.

Özdoğan, G.G. ve Kılıçdağı, O. (2012). *Türkiye Ermenilerini Duymak: Sorunlar, Talepler ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Özer, S. (2012). *Demokrat PartininKöylü Politikaları(1946-1960)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Özon, M.N. (1997). *Namık Kemâl ve İbret Gazetesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayını.

Öztürk, İ.M. (2013).İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Millî Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi.*Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), 135-166.

Özüçetin, Y. (2002).Demokrasiye Geçiş, Demokrat Partinin Kuruluşu,1946 Seçimleri. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Eds.). *Türkler* (c.16). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Özüçetin, Y. (2015). M. Şemsettin Günaltay'ın Hayatı, İlmi, İdari ve Siyasî Faaliyetleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 413-449.

Paksu, Ö. (2012). Ömer Faruk. Türk Düşünürlerin Gözüyle Said Nursî. *Books On Nursi Studies*.

Parmaksızoğlu, İ. (1966). *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Payaslı, V. (2014). Tek Parti İktidarı'ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 175-197.

Payaslı, V. (2015). Belleklerde Bir Çınar: Düziçi Köy Enstitüsü. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 21, 319-356.

Peris, D. (1998). *Storming the Heavens: The Soviet League of the Militant Godless*. New York: Cornell University Press.

Poyraz, E. (2003). *Kanla Abdest Alanlar*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Remond, R. (1999). *Religion and Society in Modern Europe*. Malden, MA: Blackwell Publishers.

Safa, P. (2010). *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Sağlam, S: (2015). Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Toplumsal Sınıflar (1923-1960). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 287-297.

Sami, Ş. (2014). *Kamus-u Türki*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Sarıkoyuncu Değerli, E. (2010). Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938. *Akademik Bakış*,3(6), 97-121.

Schroeder, K. (1998). *Der SED-Staat. Partei, Staat und Gesellschaft 1949-1990*. Münih: Carl Hanser.

Seker, N. (2007). Vision of Modernity in the Early Turkish Republic: An Overview. *Historical Actual Online*, 14, 49-56.

Serdengeçti, O.Y. (1947). Yolumuz-Bizim Millîyetçiliğimiz.*Serdengeçti*.

Sertel, S. (1987). *Roman Gibi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Sevgen, N. (1951). *Celal Bayar Diyor ki*. İstanbul: Tan Matbaası.

Shaw, S.J. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sheen, F.J. (1948). *Communism and the Conscience of the West*. New York: Bobbs-Merrill.

Sırım, V. (2012). Müslüman Düşünürlerin Gözüyle Said Nursi. *Books On Nursi Studies*.

Simon, G. (1975). The Catholic Church and the Communist State in the Soviet Union and Eastern Europe. Bociurkiw (Ed.). *Religion and Atheism*. Londra: Macmillan.

Smith, H. (1976). *The Russians*. Londra: Sphere.

Stites, R. (1989). *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. New York: Oxford University Press.

Sümer, G. (2008). Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü. *Uluslararası İlişkiler*, 5(19), 119-144.

Şahin, M.C. (2012). Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri. *Toplum Bilimleri*, 12(6), 31-54.

Şahin, M. ve Özenç, Ç. (2008).Varlık vergisi ve toplumsal etkileri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 45(516), 87-98.

Şahiner, N. (2011). *Son Şahitler Bediüzzaman Said Nursi'yi Anlatıyor*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Şahiner, N. (2013). *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursî*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Şanver, M. (1996). TBMM Tutanaklarına Göre Türkiye'de Din Eğitimi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1*, 333-348.

Şenşekerci, E. (2000). *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Şeyhanlıoğlu, H. (2012). Adnan Menderes ve Demokrat Parti. *Türk Tarihinde Adnan Menderes* (c.1). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.

Şimşek, E. (2013). Çok partili dönemde yeniden din eğitimi ve öğretimine dönüş süreci (1946-1960). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *49*, 391-414.

Şimşir, B.N. (1975). *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu", 1924-1938* Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi.

Tanfer, V. (1990). İrtica Olayları Karşısında Atatürk. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(17), 307-319.

Tanyol, C.(1954). Din ve Millîyet. *Hür Adam*.

Tarhanlı, İ.B. (1993). *Müslüman Toplum "Laik" Devlet*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Taşdöven, Z. (2013). *Demokrat Parti Dönemi Eğitim Anlayışı (1950-1960)*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Tavukçuoğlu, M. (1996). Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin İlkokul Programlarındaki Yeri. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 6*, 147-167.

Tayhani, İ. (2012). Kıbrıslı Türklerin Varoluş Mücadelesinde Adnan Menderes'in Yeri. *Türk Tarihinde Adnan Menderes* (c. 1). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.

Tezel, Y. (1986). *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi*. Ankara: Yurt Yayınları.

Thrower, J. (1992). *God's Commissar: Marxism-Leninism as the Civil Religion of the Soviet Society*. New York: Edwin Mellen Press.

Timur, T. (1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Toker, M. (1966). *İsmet Paşayla On Yıl 1950-1954*. Ankara: Akis Yayınları.

Toker, M. (1990). *Demokrat Partinin Altın Yılları: 1950-1954*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Toker, M. (1990). *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Toker, M. (1998). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye(1944-1950)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tonguç, İ.H. (1946). *İlköğretim Kavramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Toprak, B. (1997). Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi. E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay (Eds.). *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*. İstanbul: Der Yayınları.

Toprak, Z. (1985). II. Meşrutiyette Fikir Dergileri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye AnsiklopedisiI*. İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul.

Torun, E. (2002). II Dünya Savaşı Yıllarında Laiklik Uygulamaları: Değişimin İlk İşaretleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 8*(29), 143-158.

Tuna, T (2002). *Adnan Menderes' in Günlüğü:Belgesel Roman; Siyasete Karışan Kan*. İstanbul: Şule Yayınları.

Tunaya, T.Z. (1991). *İslamcılık Akımı*. İstanbul: Simavi Yayınları.

Tunaya, T.Z. (1995). *Türkiye'de Siyasî Partiler(1859-1952)*. İstanbul: Arba Yayınları.

Tunaya, T.Z. (1998). *İslamcılık Cereyanı*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

Tuncer, E. (2008). *1946 Seçimleri*. Ankara: TESAV Yayınları.

Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*.İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Turan, Ahmet "Süleymancılık", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 1997, s. 35-39.

Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turan, Ş. (2000). *İsmet İnönü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Turganoğlu, S.Y. (1985). Sovyet Psikolojik Harp Tehditi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün-Bugün-Yarın*,1(1), 65.

Turner, C. ve Horkuç, H. (2013). *Said Nursi: İslam Medeniyetinin Kurucuları*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun (1950). *T. C. Resmî Gazete, 7335,* 17 Haziran 1950.

Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1974.

Türkoğlu, P. (2007). *Tonguç ve Enstitüleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Uluğ, N.H. (1975). *Halifeliğin Sonu*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım(1908-1950)*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Uyanık, N. (2015). Demokrat Parti Dönemi Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu Kararları Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *1*(37), 85-114.

Uzun, H. (2013).Cumhuriyet Halk Partisinin 1946 Olağanüstü Kurultayı.*Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 139-161.

Ünsür, A. (2005). *Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Özgür, İ. (2015). İmam Hatip okulları: İnanç, Siyaset ve Eğitim, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Özüçetin, Yaşar(2015), *"M. Şemsettin Günaltay'ın Hayatı, İlmi, İdari ve Siyasî Faaliyetleri"*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 38, s. 446.

Vahide, Ş. (2011). *Bediuzzaman Said Nursi*. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust.

Velidedeoğlu, H. V. (1972). *Türkiye'de Üç Devir*. İstanbul: Sinan Yayınları.

Wallace, J.J. (2013). A Religious War?: The Cold War and Religion.*Journal of Cold War Studies*, 15(3), 162-180.

Weeks, A.L. (1966). Beginning the Cold War (letter to the editor). *The New York Review of Books*, 29 Aralık.

Yakovlev, A.N. (2002). *A Century of Violence in Soviet Russia*. Londra: Yale University Press.

Yalçın, O. (2012). Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 313-354.

Yeni Türk Ocağının Açılış Töreni. (1959). *Sebilürreşad*, 2(44).

Yeşilyurt, S. (1997). *Bayar Gerçeği*. Ankara: SER Ajans.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, S. (2012). Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16, 75-92.

Yıldırım, S. (2016). Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921-1960). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 273-301.

Yıldırım, Z. ve Ağar, S. (2009). *Vergi Hukukunda Beyan Sisteminin Etkinliği* (c. 2). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.

Yıldırmaz, S. (2004). 1950 Seçimleri ve Propaganda. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (6), 131-157.

Yılmaz, M. ve Doğaner, Y. (2007). Mustafa Yılmaz ve Yasemin Doğaner, Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973), Siyasal Kitabevi, Ankara.

Yılmaz, E. (2010). 1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasî Sonuçları. *Humanities Sciences*, *5*(4), 541-551.

Yüce, C. (2008). *Demokrat Partinin Eğitim Politikası ve Cumhuriyet Halk Partisinin Muhalefeti*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Yücel, M. S. (2001). *Demokrat Parti*. İstanbul: Ülke Kitapları.

Zapsu, A. (1950).Dini Neşriyat.*Ehl-i Sünnet*, 85.

Ziraat Yüksek Mühendisleri Odası. (1960). *Toprak Reformu*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Zorbay, T. (2016). Demokrat Parti Döneminde Din Ve Devlet İlişkileri, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Zürcher, E.J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL-1: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.genel_secimler 25/09/2016 tarihinde erişilmiştir.

URL-2: http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/HaberDetay;MyJSessionID=7YZKXv-NM8HgwlC3MmgfR7mtn5drG1p7652HqRyDlJXbs7qbGf1Lv!-780562620?training_id=YSKPWCN1_4444010921&_afrLoop=2157367290578858&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=null#%40%3F_afrWindowId%3Dnull%26_afrLoop%3D2157367290578858%26training_id%3DYSKPWCN1_4444010921%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dwssq2bw07_4 01/10/2016 tarihinde erişilmiştir.

URL-3: http://gazetearsivi.millîyet.com.tr/GununYayinlari/DLwxBRVuUD5uKTHXCbFk1g_x3D__x3D_ 01/10/2016 tarihinde erişilmiştir.

URL-4: https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP20.htm 02/10/2016 tarihinde erişilmiştir.

URL-5: https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP21.htm 02/10/2016 tarihinde erişilmiştir.

URL-6: http://web.archive.org/web/20130307012907/http://ilahiyat.marmara.edu.tr/sayfa/3765/fakulte/tarihçe 02/10/2016 tarihinde erişilmiştir.